

Edukacyjna rola sztuki współczesnej na przykładzie Zachęty – Narodowej Galerii Sztuki

The educational role of contemporary art on the example of Zachęta – National Gallery of Art

DOI: <https://doi.org/10.21697/an.14431>

MAGDA MENCWEL
WARSZAWA

Sztuka kryje w sobie potencjał edukacyjny. Ma moc diagnozowania przemian we współczesnej rzeczywistości szybciej, niż robi to pedagogika. Ma zdolność wskazywania na problemy wychowania, wytycza nowe cele i zadania edukacyjne¹. Istotą edukacji i sztuki jest rozumienie, które dzieje się w procesie uświadamiania sobie własnych ograniczeń i przesądów². Dochodzenie do rozumienia odbywa się poprzez rozwijanie zdolności do krytycznego namysłu nad rzeczywistością. Jest to możliwe dzięki podważaniu zastanych pojęć i wciąż na nowo podejmowanemu wysiłkowi uzgadniania ich znaczenia. Metodą staje się więc

1 Zob. K. Pankowska, *Kultura – sztuka – edukacja w świecie zmian. Refleksje antropologiczno-pedagogiczne*, Warszawa 2013, s. 184.

2 Terminu „przesądy” użyto w rozumieniu, jakie nadawał mu Hans Georg Gadamer. Ujawniają się one w prawdziwej rozmowie z Innym, którym może być człowiek, ale i dzieło sztuki. Prawdziwe rozumienie zachodzi, kiedy uświadamiamy sobie założenia, ukryte stereotypy, paradygmaty, jakie nami kierują, leżą u podstaw naszych zachowań, a jakich jesteśmy nieświadomi. Zob. H.G. Gadamer, *Prawda i metoda. Zarys hermeneutyki filozoficznej*, Kraków 1993.

pytanie o te pojęcia i próba definiowania świata na nowo.

Zachęta budowała swoje programy oświatowe i edukacyjne właśnie w oparciu o sztukę współczesną. Upowszechnianie sztuki we wszystkich jej aktualnych przejawach stało się jej misją, realizowaną od początków istnienia Zachęty do dzisiaj. Przyswiecała założycielom Towarzystwa Zachęty Sztuk Pięknych³, stanowiła *modus operandi* działań oświatowych w okresie Centralnego Biura Wystaw Artystycznych (dalej CBWA)⁴, a następnie Zachęty – Państwowej Galerii Sztuki⁵ i powołanej w 2003 r. Zachęty – Narodowej Galerii Sztuki⁶. Stanowiła swoisty kompas w jej

3 Towarzystwo Zachęty Sztuk Pięknych powstało w 1860 r. Zob. *Ustawa Towarzystwa Zachęty Sztuk Pięknych w Królestwie Polskim*, Warszawa 1860 (kolejne wyd. 1861, 1872, 1874, 1889, 1900, 1912).

4 CBWA (1949–1994), zostało powołane na mocy Zarządzenia z dnia 17 grudnia 1949 r. w sprawie przejścia przez Państwo Centralnego Biura i nadania mu nazwy „Centralne Biuro Wystaw Artystycznych”, zob. Dz. Urz. MKiS z dn. 31 I 1950, nr 1, poz. 5.

5 Zarządzenie nr 20 Ministra Kultury i Sztuki z dnia 30 maja 1994 r. w sprawie zmiany nazwy CBWA na: Zachęta – Państwowa Galeria Sztuki oraz nadania jej statutu, Dz. Urz. MKiS z dn. 30 V 1994, nr 4/49, poz. 17.

6 Zarządzenie nr 27 Ministra Kultury z dnia 25 września 2003 r. w sprawie zmiany nazwy Zachęty – Państwowej Galerii Sztuki na: Zachęta – Narodowa Galeria

działalności. Od 1860 r. kompas ten wskazuje nieprzerwanie ten sam kierunek. Zmieniało się jednak rozumienie tego, czym jest edukacja oraz sposób realizowania misji. Prześledzenie działalności edukacyjnej Zachęty od lat 50. XX w. pozwala uchwycić te zmiany i spojrzeć na historię Zachęty z innej niż historia wystawiennictwa perspektywy⁷.

Upowszechniając sztukę współczesną i ułatwiając dostęp do wiedzy w okresie działalności CBWA, Zachęta wykonała niezwykle ważną pracę oświatową. W latach 50. objęła swoimi działaniami całą Polskę, pokrywając ją siecią Biur Wystaw Artystycznych, które stanowiły lokalne centra kultury. Powstał „organizm o sile i dynamice działania wcześniej niespotykanej, podległy odgórnemu sterowaniu, przez pierwsze dziesięciolecie monopolizujący niemal cały pozamuzealny ruch wystawienniczy”⁸.

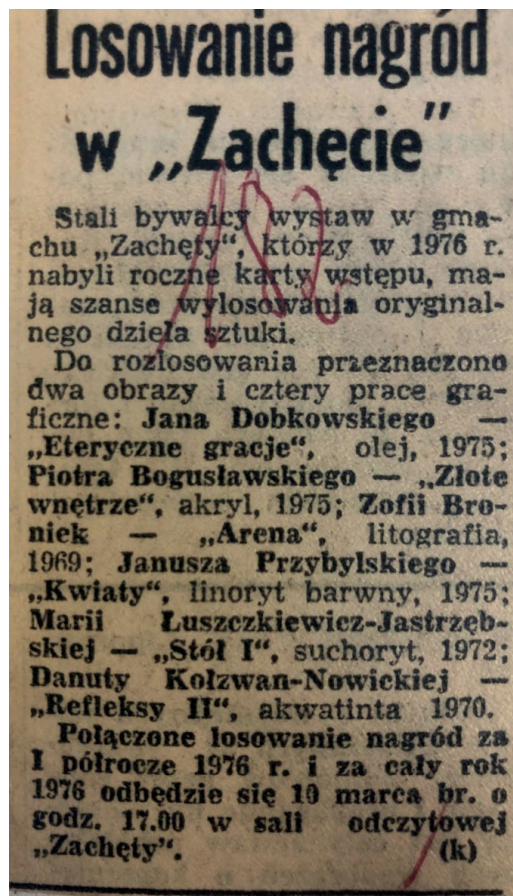
Praca ta miała charakter działalności pionierskiej o ogromnym zasięgu. Prowadzona była z wielkim rozmachem. Wydział Instruktażowo-Oświatowy pod kierunkiem Bożeny Kowalskiej w latach 60. i 70. był swoistym „laboratorium form edukacyjnych”⁹. Wypracował formy i metody pracy, które kierowane były do różnych środowisk społecznych: młodzieży, nauczycieli, robotników. Obejmował swą działalnością: szkoły, domy kultury, świetlice, szpitale, zakłady produkcyjne, a nawet zakłady karne. Wypracowane zostały standardy pracy oświatowej stanowiące punkt odniesienia

⁷ Sztuki oraz nadania jej statutu, Dz. Urz. MK z dn. 30 IX 2003, nr 7, poz. 4.

⁸ Charakter i konteksty tych zmian były przedmiotem analizy pracy dyplomowej M. Mencwel, *Edukacyjna rola sztuki współczesnej na przykładzie Zachęty – Narodowej Galerii Sztuki*, praca magisterska napisana pod kierunkiem prof. ucz. dr hab. K Chrudzimskiej-Uhery w IHS UKSW w Warszawie, mpis, Warszawa 2023.

⁹ J. Mansfeld, *Centralne Biuro Wystaw Artystycznych, w: Zachęta 1860–2000*, red. G. Świątek, Warszawa 2003, s. 179.

¹⁰ Tamże, s. 181.

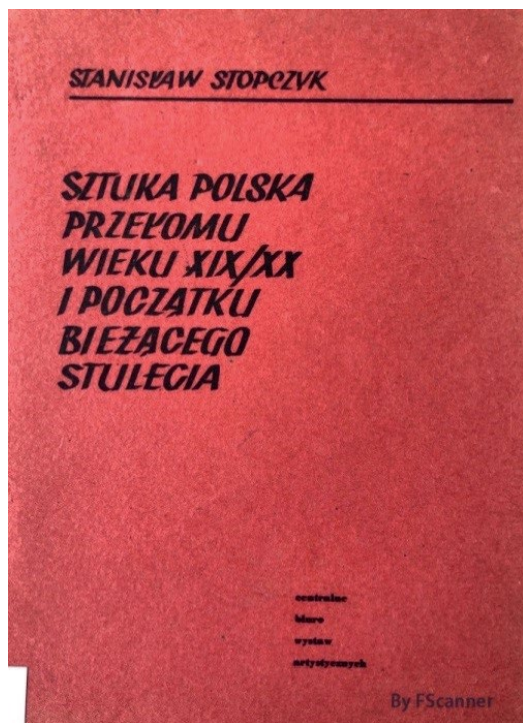
1. Losowanie nagród w Zachęcie.

Fot. wg „Trybuna Ludu”, nr 55, z 7 III 1997

dla innych instytucji. Od połowy lat 60. krążyły po całej Polsce wystawy objazdowe reprodukcji, w których wykorzystywano grafikę artystyczną. Zestawom dydaktycznym, przygotowywanym przez Wydział Oświatowy i wystawianym w szkołach, towarzyszyły odczyty, które były pierwszymi prawdziwymi lekcjami historii sztuki¹⁰. Rozbudowane cykle wykładów dotyczących sztuki polskiej i europejskiej oraz zjawisk w architekturze prowadzone były przez wybitnych znawców tematu¹¹.

¹⁰ Zestawy obejmowały zagadnienia sztuki współczesnej, np.: *U źródeł sztuki nowoczesnej* (z 50 reprodukcjami), *Impresjonizm francuski* (45), *Fowizm i ekspresjonizm* (29), *Pejzaż w malarstwie* (33), *Kubizm* (14), *Malarstwo europejskie od impresjonizmu do współczesności* (27), *Plakat polski* (34).

¹¹ Przykładowy cykl z 1963 r. *Na szlakach sztuki nowoczesnej* oferował wykłady: *Od Gierymskiego do Strzemińskiego*; *O francuskim impresjonizmie*; *Prekursorzy i twórcy neoromantycznego symbolizmu*

2a–b. Opracowania o sztuce wydawane przez CBWA w latach 70. XX w. Fot. z archiwum autorki

Oprowadzania po wystawach i spotkania z artystami, cykliczne pokazy filmowe i spotkania dyskusyjne, konkursy, losowania nagród tworzyły rozbudowany program nastawiony na przybliżanie historii sztuki i umożliwienie kontaktu ze sztuką¹²

w malarstwie europejskim; O krakowskiej „Sztuce” i malarstwie Młodej Polski; Lekcja Cézanne’a; O malarstwie fowistów; Narodziny kubizmu; O polskim formizmie i jego związkach; O kapistach albo o abstrakcji koloru; O prekursorach plastyki abstrakcyjnej w Polsce i Teorii widzenia Władysława Strzebińskiego. Proponowano także wykłady dotyczące architektury, np. Zagadnienia rzeźby i architektury nowoczesnej: Architektura Francji – Le Corbusier, A. Perret; Architektura Włoch – Astengo, Ponti, Nervi; Architektura Europy Północnej – Aalto, Asplund, Dudok; Architektura USA – Sullivan, F.L. Wright, Saarinen, Rohe; Architektura Ameryki Łacińskiej – Niemeyer, Costa itp. prowadzone przez prof. Piotra Biegańskiego i prof. Jerzego Hryniewickiego. Zob. Wystawy w kraju zorganizowane przez CBWA w Warszawie i BWA w miastach wojewódzkich, „Rocznik CBWA 1963–1964”, 1965, s. 85.

12 Materiałem źródłowym dotyczącym działalności oświatowej Zachęty są „Roczniki CBWA” wydawane od 1956 r. Publikacje zawierają sprawozdania roczne z organizowanych wystaw. Od 1957 r. sprawozdania dotyczą działalności Centralnego Biura Wystaw Artystycznych na terenie całej Polski, a od sprawozdania w 1958 r. dochodzą informacje dotyczące frekwencji zwiedzają-

(il. 1).

Wyjątkową inicjatywą było dwuletnie Studium Wiedzy o Sztuce dla Nauczycieli podnoszące kwalifikacje nauczycieli plastyki – nowego przedmiotu w programie szkolnym szkół podstawowych i liceów. Na potrzeby studium opracowywano obszerne kompendia wiedzy o sztuce z zestawami przeźroczy, które trafiały do placówek w całej Polsce i stanowiły merytoryczne wsparcie w pracy dydaktycznej¹³. Wydawane w latach 70. broszury zastępowały brakujące podręczniki i wydawnictwa dotyczące historii sztuki¹⁴ (il. 2). Jednak

cych oraz działalności wydawniczej i recepcji w prasie związanej z wystawami. „Rocznik CBWA” z 1962 r. jest pierwszym, który działalności oświatowej poświęca osobny rozdział. Ostatnim numerem wydawanym w tej formule jest rocznik z 1970 r.

13 Te skrypty – uzupełnione i na nowo zredagowane – stały się podstawą dwóch opracowań wydanych w latach 80. XX w., zob. *Dzieje sztuki polskiej*, red. B. Kowalska, Warszawa 1984; *Dzieje sztuki powszechnej*, red. B. Kowalska, Warszawa 1986.

14 Wydano 31 książeczek, drukowanych w nakładzie 1500 sztuk, np.: A. Rottermund, *Romantyzm i klasycyzm*, Warszawa [1972]; Z. Rosanow, *Sztuka gotyku*,

najważniejszą i najdłużej funkcjonującą ideą na polu działań oświatowych Zachęty było Koło Miłośników Sztuki. Konsekwentnie prowadzone i rozwijane przez dekady miało wyraźny program. Jak w soczewce skupiało założenia i cele pracy Wydziału Oświatowego: połączenie wychowania z kształceniem artystycznym dzieci i młodzieży oraz długofalową pracę ze stałą grupą. Działaniom tym towarzyszyły głęboki namysł i refleksja nad celami edukacyjnymi i adekwatnością stosowanych metod. Kluczowe znaczenie miała idea upowszechniania sztuki współczesnej o „«wybitnych walorach» i [...] przez kadrę najwybitniejszych fachowców”¹⁵. Chociaż program wystawienniczy i organizacja życia artystycznego Zachęty podlegały politycznemu nadzorowi, Wydział Oświatowy cieszył się względną wolnością. Sztuka miała być instrumentem ideologicznego kształtowania świadomości, ale uczynił on z niej narzędzie edukacji estetycznej.

Autorkami programów oświatowych i myśli oświatowej, która za nimi stała, były Bożena Kowalska¹⁶ i Halina Osterloff¹⁷. Bo-

żena Kowalska, chociaż nie pełniła roli dyrektorki galerii, położyła fundamenty działalności edukacyjnej muzeum, budując od podstaw powierzony jej wydział. Stworzyła autorski program upowszechniania sztuki. Jej dzieło kontynuowały kolejne pokolenia historyczek sztuki, m.in. Barbara Dąbrowska i Zofia Dubowska-Grynberg. Opisanie roli i historii kobiet tworzących Zachęte jest ciągle jeszcze postulatem domagającym się realizacji¹⁸. Fenomenem Zachęty było zachowanie ciągłości misji i etyki pracy, które były przekazywane w codziennych działaniach Wydziału Oświatowego nieprzerwanie od jego powstania w 1959 do 2022 r.¹⁹

Na skutek transformacji ustrojowej i zachodzących zmian społeczno-kulturowych w latach 80. i na początku lat 90. formy i metody pracy oświatowej zaczęły się zmieniać. Musiały zostać dostosowane do wymogów przekształcającej się rzeczywistości. Zmieniało się postrzeganie muzeum, rozumienie edukacji, ale też roli nauczyciela i edukatora. W latach 90. w polu sztuki w Polsce zostały wprowadzone nowe tematy dotyczące ciała, płci, seksualności

Warszawa [1972, 1975]; B. Stopczyk, *Renesans w krajach na północ od Alp*, Warszawa [1972]; B. Kowalska, *Reakcja przeciw impresjonizmowi*, Warszawa [1972]; M. Porębski, *Surrealizm*, Warszawa [1972]; tenże, *Kubizm, futurizm*, Warszawa [1973]; A. Turowski, *W kręgu Strzebińskiego. „Blok” – „Prasens” – „Ar”*, Warszawa [1970, 1973]; O. Hansen, *Forma rzeźbiarska. Zagadnienia wybrane*, Warszawa [1972].

15 Archiwum Zakładowe Zachęty w Warszawie (dalej: AZZ w Warszawie), Dział Dokumentacji Zachęty (dalej: DDZ), B. Kowalska, *Z dziejów pracy oświatowej CBWA*, mpis, b.d., s. 12.

16 Bożena Kowalska (1930–2023) – historyczka, krytyczka i teoretyczka sztuki, kuratorka wystaw w Polsce i za granicą. W latach 1952–1984 pracowała w CBWA, wieloletnia kierowniczką Wydziału Oświatowego. W latach 1972–2001 prowadziła Galerię 72 przy Muzeum Okręgowym w Chełmie, gdzie stworzyła kolekcję polskiej sztuki współczesnej. Autorka wielu publikacji na temat sztuki współczesnej.

17 Halina Osterloff pracowała w Zachęcie od początku lat 60. i do 1977 r. była bliską współpracowniczką Bożeny Kowalskiej, założycielki Koła Miłośników Sztuki.

18 Należy zwrócić uwagę na działania historyczek i historyków sztuki związanych w ostatnich latach z Działem Edukacji i Działem Dokumentacji Zachęty. Gromadzą i zachowują oni wszelkie ślady działalności Bożeny Kowalskiej, Gizeli Szancerowej, Haliny Osterloff i innych pracowniczek związanych z historią Zachęty. Przeprowadzają i dokumentują rozmowy z uczestnikami organizowanych przez nie wydarzeń, z członkami Koła Miłośników Sztuki, uczestnikami Ogólnopolskiego Turnieju Wiedzy o Sztuce, aby zgromadzony materiał opracować i opowiedzieć jako brakującą część historii Zachęty i tym samym ocalić od zapomnienia działalność tych niezwykłych kobiet, zob. <https://soundcloud.com/zacheta/podcast-mecenaski-wizjonerki-dzialaczki-bozena-kowalska> [dostęp 3 V 2023]; <https://soundcloud.com/zacheta/podcast-mecenaski-wizjonerki-dzialaczki-gizela-szancerowa> [dostęp 3 V 2023]; <https://soundcloud.com/zacheta/ludwikagorecka> [dostęp 3 V 2023].

19 W 2022 r. zakończyła pracę w Zachęcie Zofia Dubowska-Grynberg, ostatnia kierowniczką Działu Edukacji, która była bezpośrednią kontynuatorką myśli i etosu pracy Bożeny Kowalskiej i długoletniej kierowniczką Działu Edukacji Barbary Dąbrowskiej.

czy religii, podważające stereotypy i kulturowe *status quo*. Stawiając aktualne pytania, sztuka współczesna przechodziła do świadomości masowego odbiorcy i sama stawała się środkiem przekazu. Zmianie ulegał więc charakter i zasięg tworzonych w Zachęcie programów. Od zakrojonych na szeroką skalę ogólnopolskich programów oświatowych przechodzono do działań edukacyjnych nastawionych na pracę w galerii i środowisku lokalnym. Stopniowo rezygnowano z wykorzystania sztuki współczesnej w działaniach oświatowych, niosących gotowy przekaz kulturowy, wprowadzając dzieła sztuki najnowszej w sytuacje edukacyjne, w których ten przekaz jest negocjowany, przechodzono od popularyzacji sztuki, jej udostępniania do inicjowania procesów poznawczych i twórczych wśród uczestników projektów edukacyjnych. Rozmach przestrzenny działań oświatowych zastąpiony został rozmachem sięgania w głąb, dotykania istoty tego, czym jest edukacja.

Istotą edukacji jest kształtowanie kompetencji krytycznej, dzięki której mamy szansę na przekraczanie własnych ograniczeń sytuacyjnych i uświadomienie sobie naszego społecznego i kulturowego uwarunkowania. Poprzez kształtowanie postawy emancypacyjnej, twórczej niezgody na funkcjonowanie w narzucanych nam schematach i rolach, umiejętności komunikacji z człowiekiem, akceptacji jego inności edukacja staje się katalizatorem aktywności obywatelskiej i zmieniania rzeczywistości. Na tym polega również edukacyjny potencjał sztuki współczesnej. Wychodząc poza schematy i normy estetyczne, sztuka wytrąca nas z poczucia spokoju, samozadowolenia i „zadomowienia” w oswojonym świecie. Wywołując zdziwienie zmusza nas do zadawania pytań o to, co wydaje się nam oczywiste. Przyczynia się tym samym do budowania struktury osobowości i otwartej, twórczej postawy wobec świata.

„Edukacyjna rola sztuki zawarta jest w jej pytaniach, które są otwarte i tym samym zmuszają do przeżywania tej sztuki, która jest «skutecznym zdziwieniem», niepokojem, zachwytem i przerażeniem”²⁰. Wywołując otwartą dyskusję na temat kondycji społeczeństwa i miejsca człowieka w świecie, przyczynia się do budzenia krytycznej świadomości i tym samym krytycznego odbioru rzeczywistości. Jej oddziaływanie ma więc wymiar wychowawczy.

Dział Edukacji Zachęty – Narodowej Galerii Sztuki potrafił ten potencjał sztuki wykorzystać. Podejmowane przez niego działania otwierały znaczenia, kształciły umiejętność artykułowania własnych interesów, posługiwania się własnym głosem. W swych projektach stwarzał przestrzeń wychowującą, współczesną agorę, gdzie sztuka przejmuje rolę wychowawcy. Przez ostatnie dwie dekady Zachęta realizowała założenia uchwalonej w 2022 r. nowej definicji muzeum, w której postuluje się stwarzanie doświadczeń służących edukowaniu²¹. Stała się przestrzenią dobrej praktyki edukacyjnej.

Warto zaznaczyć, że wprowadzenie sztuki współczesnej w działania edukacyjne nie oznacza wcale negowania przeszłości. Pozorne odwrócenie się od przeszłości jest zabiegiem niezbędnym, aby móc się odróżnić, zdefiniować na nowo swoje założenia i idee. Sztuka tradycyjna i sztuka współczesna przyczyniają się do kształtowania różnych kompetencji. Pierwsza z nich wprowadza w świat zastanych wartości, druga poddaje je krytycznej analizie. Nie chodzi jednak o odwracanie się od tradycji, ale o ciągłe na nowo jej odczytywanie. Sztuka współczesna obecna w działaniach

20 H. Depta, *Sztuka pytania – pytania sztuki*, „Kwartalnik Pedagogiczny”, 2015, nr 2 (236), s. 170.

21 Nowa definicja muzeum została przyjęta 24 VIII 2022 r. w Pradze przez Zgromadzenie Generalne ICOM. Zob. <https://icom-poland.mini.icom.museum/nowa-definicja-muzeum/> [dostęp 10 XI 2023].

edukacyjnych wyposaża nas w nowe narzędzia, które dają nam szansę na „przepracowywanie” starych treści, na nowe odczytania przeszłości. Dzieje się tak dzięki rozbijaniu zastanych pojęć i znaczeń, podważaniu ich oczywistości, uświadamianiu stereotypów i stojących za nimi przedśwądów. Sztuka współczesna ma więc zdolność do ocalania naszej wrażliwości²². Pozwala na nowo spojrzeć na to, co znane zarówno w przeszłości, jak i w teraźniejszości.

Budowane od 2003 r. programy i projekty edukacyjne Zachęty – Narodowej Galerii Sztuki stanowiły komentarz do teraźniejszości. Poruszane w nich treści ujawniały sytuacje i pola opresji społecznych i kulturowych związanych z płcią, stosunkiem do ciała, rolami społecznymi. Na nowo mapowano rzeczywistość społeczną, wciągając w swoiste centrum zjawiska z peryferii kulturowych: mniejszości etniczne, grupy wykluczonych ze względu na wiek, płeć, tożsamość płciową, religijną czy niepełnosprawności. Jednym z projektów poruszających zarówno wątki z historii sztuki, jak i tematykę gender i transgresji był program edukacyjny towarzyszący wystawie *Płeć? Sprawdzam! Kobięcość i męskość w sztuce Europy Wschodniej* (2010) poświęconej problematyce ról płciowych. Podejmowano w nim próby odkodowania ukrytych znaczeń ról. Jego edukacyjnym aspektem było przesuwanie tematów tabu ze strefy milczenia w przestrzeń społecznego dyskursu.

Przejawem zmieniającego się myślenia o edukacji było sytuowanie zajęć edukacyjnych poza gmachem Zachęty oraz przeświadczenie o tym, że edukacja dzieje się wtedy, kiedy jest łącznikiem różnych dziedzin życia. Odbywa się w różnych przestrzeniach społecznych, wkracza w świat przyrody rozumianej już nie jako podległa

i służąca człowiekowi, ale jako równoprawne istnienie nie-ludzkie. Taki charakter miały np. mikrowyprawy, wydarzenie towarzyszące wystawie *Podróżnicy* (2016), pokazujące wartość obcowania z przyrodą nam najbliższą, tą, obok której żyjemy i która ma status naszego sąsiada. Używając w działaniach edukacyjnych skali mikro, skali najbliższej ludziom, eksplorowano „chodnik”. Wyciągano z peryferii przyrody „zielska i badyle” i umieszczano je w centrum zainteresowania. Badano relacje społeczne mieszkańców kilku ulic. Ujawnianie kulturowego bogactwa lokalnej okolicy oraz integracja jej mieszkańców było celem projektu *Muzeum społeczne* (2015). Zagadnienia głębokiej ekologii poruszały programy edukacyjne budowane m.in. wokół wystaw: *Wszystkie stworzenia duże i małe* (2010), *Rhizopolis* (2021) czy *Ogrody* (2015). Koncepcja tej ostatniej doskonale wpisywała się w założenia programu edukacyjnego Zachęty. Jej celem było zniesienie dystansu fizycznego między widzem a dziełem sztuki, ale też podważenie dominującej roli wzroku w odbieraniu sztuki i świata. Wykorzystując materiały pochodzące z natury, jak piasek, kamienie, pszczeli wosk, torf oraz grzyby i żywe rośliny, nawiązywano do ogrodów sensorycznych. Wystawa była zorientowana na odbiór wszystkimi zmysłami. Podkreślono rolę słuchu, węchu, dotyku i smaku, ale i doznań ruchowych w odbieraniu sztuki. Można było dotykać, wąchać, a nawet stąpać po dziele sztuki. Celem edukacyjnym było również ułatwianie kontaktu ze sztuką osobom ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi. Dzieła z elementami dźwiękowymi opatrzone były napisami dla osób niesłyszących, a wszystkie prace zostały opatrzone autodeskrypcjami. Do wystawy Joanny Rajkowskiej *Rhizopolis* (2021), wprowadzono program spacerów m.in. *Rodziny spacer wśród drzew na Placu Małachowskiego i w Ogrodzie Saskim*. Zorganizowano warsztaty w plenerze *Formy przestrzenne drzew*

22 M. Moszkowicz, *Edukacja artystyczna w epoce estetyzacji i anestetyzacji*, w: *Dylematy edukacji artystycznej*, t. 1, red. W. Limont, K. Nielek-Zawadzka, Kraków 2005, s. 35.

3. Sala warsztatowa dla dzieci, 2007, Mediateka.
Fot. J. Kinowska

czy *Chwasty, zielska, badyle*. Dział Edukacji włączył się w działania łączące sztukę z aktywizmem na rzecz obrony naturalnych ekosystemów w środowiskach miejskich. Powstał cykl słuchowisk dla dzieci *Wieczorynki z podziemnego miasta* z opowieściami o drzewach, ludziach i ich współzależności. Cały program dostosowany był do potrzeb różnych grup widzów oraz realizował program dostępności, wprowadzając założenia edukacji włączającej. Został dostrzeżony i nagrodzony I miejscem Warszawskiej Nagrody Edukacji Kulturalnej.

Sztuka współczesna stała się narzędziem, które zmienia świat. O takie narzędzia chodzi również pedagogice krytycznej – o swoisty namysł nad rzeczywistością, który podda ją w wątpliwość. Podejście krytyczne stawia bowiem w centrum zagadnienie różnicy, słyszalności głosu, nierówności, prawa do stanowienia o sobie. Pyta o obecność jednych, a wyciszenie innych znaczeń we współczesnej kulturze. Poddaje refleksji sytuację kulturowej

opresji. Nie stara się więc wychowywać zgodnie z przyjętym „modelem”. Stwarza raczej otwartą przestrzeń, w której na nowo definiuje się świat²³. Sztuka i edukacja mają więc wspólne pole działania i wspólny cel – doświadczenie tego, kim jesteśmy w relacji ze światem oraz pobudzanie do zmiany tego świata²⁴.

Nie tylko treść zawarta w poruszanych zagadnieniach, ale i forma prowadzonych działań były nowatorskie. Wprowadzono do programu warsztaty i projekty edukacyjne. Warsztaty zdominowały działania w przestrzeni polskich galerii i od pierwszej dekady XXI w. stawały się one powoli stałym elementem oferty edukacyjnej większości muzeów, w tym również Zachęty. Ta forma pracy wyzwalała postawę twórczą w odbieraniu świata, pobudzała kreatywność (il. 3). Ważniejszy od efektu był sam proces twórczy. Warsztaty były formą spotkania, zaproszenia do rozmowy. Stwarzały przestrzeń, w której zawieszają się obowiązujące definicje otaczającego świata, w której negocjowane są znaczenia i pojęcia. Takie działania wpływają na sposób budowania relacji z innymi i kształtują osobowość. Emocje i autentyczne przeżycia w kontakcie ze sztuką powodują głębokie doświadczenie własnego Ja i siebie wobec świata. Wykorzystując w pracy warsztatowej prace artystów tworzących najnowszą sztukę, Zachęta posługiwała się narzędziem najtrudniejszym i najbardziej „niebezpiecznym”. Zdolnym poruszać najgłębsze i najbardziej ukryte przedsady, których ujawnienie ma wpływ na naszą tożsamość.

Nowe zjawisko w programie edukacyjnym Zachęty zapoczątkowała wystawa eksperymentalna *Sztuka współczesna dla wszystkich dzieci* (2003). Była to pierwsza

23 B. Kwiatkowska-Tybulewicz, *Wychowawcze aspekty sztuki współczesnej. Z perspektywy pedagogiki krytycznej*, Warszawa 2016, s. 17.

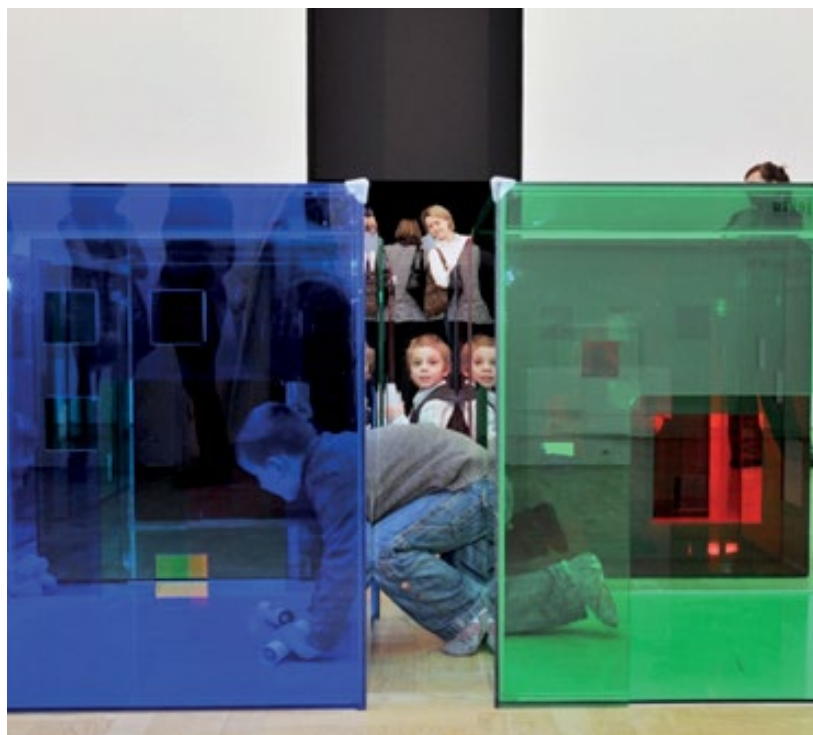
24 Tamże, s. 267.

duża wystawa w całości skierowana do dzieci. Koncepcja wydarzenia polegała na oddaniu dzieciom głosu w przestrzeni galerii sztuki współczesnej. Wybitni polscy artyści, m.in.: Paweł Althamer, Cezary Bodzianowski czy Wilhelm Sasnal wykonali prace w różnych technikach, tworząc z udziałem młodych uczestników wykreowany świat dziecięcej fantazji, świat utopii. Dzieci współpracowały z kuratorami, uczestniczyły w przygotowaniu wernisażu, opracowaniu folderu i dziecięcego pisma. Były partnerami w procesie tworzenia sztuki i w sytuacji dydaktycznej. Nastąpiło odwrócenie ról – to dzieci zostały kuratorami i jako pierwsze oceniały powstające prace artystów. Mogły podjąć decyzję, które z prac znajdą się na wystawie. Do wystawy przygotowano książkę *Sztuka współczesna dla wszystkich dzieci*²⁵, gdzie zebrano wywiady przeprowadzone z artystami przez dzieci pokazując, co jest dla nich ważne i ciekawe. Dla najmłodszych uczestników wydarzenia opracowano artystyczno-terapeutyczną książkę do kolorowania *Gryzmoły dla ślimaka*²⁶, pobudzającą wyobraźnię i kreatywność, łączącą sztukę z doświadczaniem emocji²⁷. W działania edukacyjne

25 *Sztuka współczesna dla wszystkich dzieci*, red. Z. Dubowska-Grynberg, Warszawa 2014.

26 A. Adach, *Gryzmoły dla ślimaka*, Warszawa 2008.

27 Takich publikacji dla dzieci było więcej. Stanowią one nową formę pracy z najmłodszymi odbiorcami sztuki i są przejawem włączania ich w społeczność publiczności Zachęty: w 2008 r. została wydana *Zachęta do sztuki* Zofii Dubowskiej-Grynberg opowiadająca w przystępny sposób o historii gmachu Zachęty i sztuce współczesnej. W publikacji przedstawiono wybrane prace 25 polskich artystów współczesnych, m.in. Henryka Stażewskiego, Jerzego Nowosielskiego, Edwarda Dwurnika, Katarzyny Kozyry, Wilhelma Sasnala. Na ich przykładzie autorka pokazała dzieciom, czym jest sztuka współczesna, tłumaczyła różne zjawiska i pojęcia, odnosząc je do codziennych doświadczeń dzieci, proponowała twórcze zadania nawiązujące do przedstawionych zagadnień artystycznych (zob. Z. Dubowska-Grynberg, *Zachęta do sztuki. Sztuka współczesna dla dzieci*, Warszawa 2008); w 2015 r. ukazała się publikacja

4. Wystawa *Interaktywny plac zabaw*, 2009, Mediateka.
Fot. S. Madejski

włączone zostały dzieci z niepełnosprawnościami i z ośrodków opiekuńczych. Wystawa, program warsztatów i wydane książki stanowiły niezwykle nowatorski projekt edukacyjny w galerii sztuki współczesnej, który doprowadził do zmiany paradygmatu w postrzeganiu wystawy kierowanej do dzieci.

Takich wystaw w Zachęcie odbyło się kilka. Podczas ekspozycji *Interaktywny plac zabaw* (2009) sale galerii stały się ogromnym laboratorium, gdzie dzieci mogły eksperymentować. Instalacje zostały skonstruowane tak, aby oddziaływać na zmysł

Bardzo nam się podoba. Współczesna. Sztuka. Pytania skierowana do młodzieży. Napisana została w oparciu o kolekcję Zachęty i zawiera około 30 reprodukcji dzieł sztuki najnowszej z pytaniami o sztukę. Autorki – historyczki sztuki z Zachęty, przybliżyły konteksty powstawania dzieła, biogramy artystów i ich komentarze do własnych prac, interpretacje kuratora czy wskazówki konserwatorskie. Książka nie tylko wprowadza w zagadnienia sztuki współczesnej, ale też prowokuje do zadawania przez młodzież własnych pytań (zob. M. Bogdańska-Krzyżanek, Z. Dubowska-Grynberg, M. Świerżewska-Franczak, *Bardzo nam się podoba. Współczesna. Sztuka. Pytania*, Warszawa 2015).

5. Wystawa *Wszystko widzę jako sztukę*, 2018, Mediateka.
Fot. M. Krzyżanek

wzroku, słuchu, węchu i dotyku. Stworzono interaktywny system umożliwiający zabawę z fakturą, światłem i kolorem (il. 4). Dzieci mogły dotykać eksponatów i bawić się instalacjami. *Lato w mieście. Wystawa nie tylko dla dzieci* (2010) zamieniła galerię w „edukacyjne podwórko”, na którym inspiracją do zabaw i gier były prace artystów z kolekcji Zachęty. Przestrzeń wystawowa przenikała się z przestrzenią warsztatową. Dzieci mogły oglądać wystawę na wiele sposobów, wybierać jeden ze szlaków z zabawami i grami, korzystając z przygotowanej specjalnie dla nich gazetki-przewodnika. Całość przypominała grę w podchody. Można było wyruszyć na *Wyprawę z biurem podróży Zachęta*, zwiedzać *Miasto w budowie*, rozszyfrować *Tajemnicze zniknięcie*, czy wybrać *Zabawy podwórkowe*. Obrazy zostały zawieszane nisko, tak aby znalazły się na wysokości wzroku dzieci. Pokazano prace Jerzego Nowosielskiego, Maurycego Gomulickiego czy Tomasza Ciecierskiego, ale też rzadziej eksponowanych Andrzeja Kandziora czy Haliny Strzyż-Garbolińskiej.

Sztuka współczesna była nie tyle oglądana, ile doświadczana podczas zabawy.

Wystawa *Tu czy tam? Współczesna polska ilustracja dla dzieci* (2016) razem z programem warsztatów rodzinnych *Ruchome książki* także angażowały dzieci w działanie i pobudzały ich kreatywność. Scenografia w formie labiryntu i ogromnej czytelnicy zapraszała do wchodzenia w świat książki. Dzieci spotykały się z ilustratorami i same mogły tworzyć. Podczas wystawy *Wszystko widzę jako sztukę* (2018) pokazywano dzieła artystów z kanonu polskiej sztuki współczesnej, które zostały dobrane tak, aby działały na wyobraźnię i odwoływały się do codziennych doświadczeń każdego dziecka. Umieszczone w specjalnym kubiku prace otoczono artystycznym placem zabaw. Idea wystawy odwoływała się do wiedzy o rozwoju dzieci, o tym, że poznają świat nie tylko poprzez obserwację, ale przede wszystkim poprzez aktywną eksplorację otaczającej je rzeczywistości. Dzieci wyszywały w galerii makatki jak artystka Monika Drożyńska, obierały ziemniaki

jak Julita Wójcik, rzucały kostkami do gry jak Ryszard Winiarski, malowały liczby jak Roman Opałka czy naklejały na ściany kolorowe taśmy jak Edward Krasiński (il. 5). Opisy prac opowiadały o pomysłach artystów, ale nie narzucały interpretacji, zachęcały do wyrażania własnych opinii. Dzieci zostały wprowadzone w sztukę współczesną eksplorującą sferę codzienności i banalności.

Nowatorską formułą wystawy *Co dwie sztuki to nie jedna* (2020) było pokazanie twórczej współpracy rodziców-artystów z ich dziećmi oraz włączenie w program edukacyjny nowej grupy odbiorców – dzieci w wieku poniżej 2 lat. Prezentowane były dzieła powstałe jako efekt włączania dziecka w proces twórczy, np. *Stworzenie świata* Moniki Drożyńskiej i jej syna Tymona czy *Bananowy goryl* Pawła Althamera i jego syna Kosmy. Instalacja performatywna *Ciało* Izy Chlewińskiej i Tomka Bergmana oraz ich syna Miłósza tworzyła miękką przestrzeń eksploracji zapraszając małe i starsze dzieci do aktywności angażującej całe ciało. Można było się turlać, zakopywać, chować, ale też biegać lub leżeć. W salach wystawowych sztuki współczesnej oddano dzieciom głos. Mogły one wpływać na ostateczny charakter wystawy. Poruszane tematy, jak wymyślanie historii, budowanie baz, czytanie z rodzicami, rysowanie, czas wakacji czy świat przyrody, są bliskie dzieciom i odwołują się do ich doświadczeń i przeżyć. Sale wystawowe stanowiły tutaj swoisty parkur, którego wartością porządkującą była niespodzianka. Element zaskoczenia, wywoływane skojarzenia polisensoryczne, osobiste przeżywanie inicjowały powstawanie znaczeń²⁸.

Wiele warsztatów składających się na projekt odbyło się poza gmachem galerii. Połączone były z działaniami

performatywnymi i polegały na wspólnym tworzeniu instalacji: *Wiklinowe kryjówki na Placu Małachowskiego*, *Zrób sobie bazę* czy *Totem*. Orowadzania i badania performatywne *Ciało i zmysły* oraz *Ciało w relacji* dotyczyły relacji z własnym ciałem. Powstało *Rysowisko*, galeria rysunków stworzonych przez dzieci. W czasie trwania wystawy odbywały się *Poranki dla najmłodszych* na wystawie.

Wszystkie te działania były swoistymi warsztatami, kreowały przestrzeń, w której dzieci mogły doświadczać sztuki poprzez wchodzenie w bezpośredni, fizyczny kontakt z dziełami i odbierać ją za pomocą wszystkich zmysłów. Ich istotą było indywidualne doświadczenie, niezapśredniczone przez przewodnika i jego narrację. Dzieło dopełniane było twórczym działaniem, stawało się uczestnikiem dialogu, edukacyjnej rozmowy. Nie szukano odpowiedzi i nie uciekano się do wiedzy. Odcinano się od treści, aby można było „wiedzieć więcej, słyszeć więcej i czuć więcej”²⁹. Stworzono przestrzeń „trafnie dyskursywną”, która jest nie myślna, ale myśląca. Przywoływana przez Jolantę Skutnik „trafna ekspozycja” charakteryzuje obraną przez Dział Edukacji koncepcję wystaw dla najmłodszych. „«Trafna ekspozycja» [...] to prawdziwa przestrzeń spotkania – przedmiotu sztuki i zaproszonego, nierozpoznanego do końca widza – rozmówcy”³⁰. Pokazywane na wystawach dzieła nie ilustrowały założonego przez kuratorów scenariusza narracji. Tworzyły znaczenia dopiero w kontakcie z widzem. Dziecko, ów nierozpoznany do końca widz, przez brak „przygotowania” do odbioru dzieła odbierało je w sposób szczerzy, niczym niezapśredniczony jako aktualnie obecne. „Muzeum sztuki współczesnej to muzeum

28 J. Skutnik, *Muzeum sztuki współczesnej jako przestrzeń edukacji*, Katowice 2008, s. 182.

29 S. Sontag, *Przeciw interpretacji*, „Literatura na Świecie”, 1979, nr 9, s. 305.

30 J. Skutnik, dz. cyt., s. 182.

6. Cykl *Patrzeć/Zobaczyć. Sztuka współczesna i seniorzy* prowadzony przez Barbarę Dąbrowską, 2015, Mediateka. Fot. z archiwum autorki

aktualności – tego aktualnego widza i tej aktualnej sztuki”³¹. Sztuka współczesna została wprowadzona w orbitę dziecięcego doświadczenia, dzięki czemu przestaje być ona uważana za trudną i niedostępną.

Projekty edukacyjne realizowane w Zachęcie – Narodowej Galerii Sztuki kierowane były do wszystkich grup odbiorców. Od 2003 r. wraz z wystawą *Sztuka współczesna dla wszystkich dzieci* Dział Edukacji wciągnął dzieci na listę poważnych odbiorców sztuki współczesnej, a warsztaty uczynił stałym elementem działań edukacyjnych. W odpowiedzi na wykluczenie społeczne związane z wiekiem otworzył drzwi galerii i stworzył warunki dla aktywności starszych dorosłych. Przykładem takich działań był zainicjowany w 2008 r. cykl *Patrzeć/Zobaczyć. Sztuka współczesna i seniorzy* (il. 6). Swoimi działaniami objął także osoby z grup defaworyzowanych społecznie. Powstał projekt *Zachęta na kółkach* (2006), kierowany do uczniów z małych miejscowości, czy też cykl warsztatów (2017) dla nastolatków z Młodzieżowego Ośrodka Socjoterapii w Zielonce z Internatu Rudzienko (il. 7). Podczas warsztatów wykorzystujących sztukę współczesną wyzwalało ukryty potencjał kreatywności, stwarzano szansę na przepracowanie traum i wzorców życiowych, na stworzenie nowego pomysłu na życie. Młode osoby, zdobywając różne kompetencje, otwierały się, nabierały pewności siebie i poczucia własnej wartości. Zorganizowano zajęcia teatralne, fotograficzne i hipopowe oraz warsztaty o Januszu Korczaku. Działania te wzmacniały młodzież i dawały nadzieję na przezwyciężanie trudności życiowych, z jakimi się zmagają. Sztuka współczesna pełniła funkcję terapeutyczną.

Wykorzystując sztukę współczesną, Dział Edukacji tworzył programy oparte na specjalistycznej wiedzy dla osób z różnego

7. Warsztaty dla wychowanek MOS w Rudzienku, 2017, Mediateka. Fot. D. Kucner

31 Tamże.

8. *Sztuka dostępna, oprowadzanie osób z niepełnosprawnością wzroku*, 2012, Mediateka. Fot. z archiwum autorki

rodzaju niepełnosprawnościami (il. 8–9). Wychodząc naprzeciw oczekiwaniom edukacyjnym i możliwościom percepcyjnym widzów z dysfunkcjami, m.in. wzroku czy słuchu, stworzono program *Sztuka dostępna*. Wprowadzono stały cykl *Zachęta miga!* oraz *Zachęta miga rodzinnie!* Dla osób ze spektrum autyzmu oraz dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną prowadzono projekt *Co robi artysta?*, do młodzieży ze spektrum autyzmu w wieku 13–18 lat kierowany był projekt *Paszport do sztuki*. Udostępniano wystawy, działania edukacyjne i same zbiory poprzez oprowadzanie w polskim języku migowym (PJM), tworzenie audiodeskrypcji, pomocy dotykowych oraz prowadzenie warsztatów dla dzieci, młodzieży i dorosłych z niepełnosprawnością wzroku, słuchu, motoryczną czy z zaburzeniami ze spektrum autyzmu i niepełnosprawnością intelektualną. Zachęta stała się przestrzenią inkluzywną, o charakterze partycypacyjnym, prawdziwie uspołeczniającą swoje zbiory i programy.

Działania edukacyjne Zachęty, programy kierowane do dzieci, młodzieży i nauczycieli, warsztaty związane z wystawami oraz osobne wystawy kierowane do najmłodszych odbiorców miały nie tylko prawdziwie wychowawczy, ale też głęboko humanistyczny wymiar. Działania te oparte były na autentycznym kontakcie z Innym, niezapośredniczonym przez narzuconą narrację bądź technologię. Interaktywność technicznych rozwiązań nie zastąpiła relacji. Ważnym wymiarem wychowawczym tych działań było tworzenie grup wspólnotowych, opartych na dialogu. Program prowadzonych projektów i metoda pracy warsztatowej wykorzystująca sztukę współczesną służyły budowaniu świadomości krytycznej, prowokowały do zadawania pytań i „myślenia świata” na nowo. Przygotowywały nie tylko otwartych odbiorców sztuki, ale otwartych i uważnych odbiorców świata. Prowadzone

9. *Kto to jest artysta?*, warsztaty dla uczniów ze spektrum autyzmu, 2015, Mediateka. Fot. z archiwum autorki

działania dawały słyszalność ideom i niepokojom współczesnego społeczeństwa. Miały charakter działań mediacyjnych, wpływały bowiem na treść i formę przekazu kulturowego. Stanowiły ważny głos w dyskursie społecznym, ale też wyznaczały kierunek przyszłych zainteresowań pedagogiki. Były zapowiedzią tego, co dopiero przed nami, co chce być wydobyte, zobaczone i usłyszane.

Symbolicznym podsumowaniem pracy edukacyjnej Zachęty i przejawem jej myślenia o edukacji jako o najważniejszym postulacie współczesności była wystawa *Drugiej wiosny nie będzie... Dzieci i sztuka w XX i XXI w.*³² Ekspozycja była wezwaniem skierowanym do dorosłych zwracającym uwagę na opresyjność dotychczasowych działań edukacyjnych i szkoły jako instytucji. Wskazywała, że odpowiedzi można i należy szukać w działaniach związanych

³² Wystawa odbyła się w Zachęcie – Narodowej Galerii Sztuki w dn. 31 III–18 VI 2023. Jej kuratorką była Joanna Kordjak.

STRESZCZENIE

Tematyka artykułu dotyczy roli sztuki współczesnej w działaniach edukacyjnych w Zachęcie – Narodowej Galerii Sztuki. Wskazuje na bliskość sztuki współczesnej i edukacji. Bliskość ta wynika z charakteru sztuki, która kryje w sobie potencjał edukacyjny. Problematyka ta została omówiona w oparciu o analizę działań oświatowych i edukacyjnych Zachęty, które budowane były właśnie w oparciu o sztukę współczesną. Prześledzenie działalności edukacyjnej Zachęty od lat 50. XX w. pozwala dostrzec ewolucję myślenia o edukacji i spojrzeć na historię Zachęty z innej, niż historia wystawiennictwa, perspektywy. Upowszechniając sztukę współczesną i ułatwiając dostęp do wiedzy w okresie

ze sztuką. Stwarzanie warunków do nauki poprzez doświadczanie wszystkimi zmysłami, wspieranie kreatywności i włączanie w działania dzieci jako pełnoprawnych uczestników procesu twórczego jest uznaniem ich podmiotowości i warunkiem oddania im głosu. Budowanie relacji i stwarzanie przestrzeni autentycznego dialogu wciąż jednak jawi się jako postulat, jako wyzwanie dla edukacji w XXI w.

Postulat ten realizowany był przez Dział Edukacji Zachęty w jego codziennej praktyce edukacyjnej. Rozwijając wypracowane przez Wydział Oświatowy Bożeny Kowalskiej formy i metody pracy, stała się Zachęta – Narodowa Galeria Sztuki przestrzenią edukacji alternatywnej, w którą zostały wprowadzone nowe tematy oraz nowe grupy odbiorców. Ale nie tylko. Ważne wydaje się również uświadomienie, że podejmowane przez ostatnie dwie dekady XXI w. działania edukacyjne poprzez sztukę współczesną antycypują zmiany w myśleniu o edukacji.

SUMMARY

The subject of the article refers to the role of contemporary art in educational activities at the Zachęta National Art Gallery. It points out the proximity of contemporary art and education. This proximity results from the nature of art, which has high educational potential. This issue is discussed based on an analysis of Zachęta's educational practices, which were built precisely on the basis of contemporary art. Tracing the educational activities of the Zachęta since the 1950s allows us to see the evolution of thinking about education and to look at the history of the Zachęta from a different perspective than the history of exhibitions. By popularizing contemporary art and facilitating access to knowledge during the

działalności CBWA, Zachęta wykonała niezwykle ważną pracę oświatową. Objęła działaniami całą Polskę. Prowadzony przez Bożenę Kowalską Wydział Oświatowy doprowadził do wypracowania standardów pracy oświatowej. Zmiany społeczno-kulturowe po transformacji ustrojowej w 1989 r. spowodowały ewolucję idei upowszechniania sztuki. Zmianie uległ zasięg i charakter tworzonych programów. Od zakrojonych na szeroką skalę ogólnopolskich programów oświatowych przechodzących do działań edukacyjnych nastawionych na pracę w galerii i środowisku lokalnym. Rozmach przestrzenny działań oświatowych zastąpiony został rozmachem sięgania w głąb, dotykania istoty tego, czym jest edukacja. Stopniowo przechodzących od wykorzystania sztuki współczesnej w działaniach oświatowych, niosących gotowy przekaz kulturowy, do wprowadzania dzieł sztuki najnowszej w sytuacje edukacyjne, w których ten przekaz jest negocjowany. Edukacyjny kontekst sztuki współczesnej polega na jej zdolności do kształtowania kompetencji krytycznej, dzięki której mamy szansę na przekraczanie własnych ograniczeń sytuacyjnych. Posiadanie tej kompetencji pozwala na uświadomienie sobie naszego społecznego i kulturowego uwarunkowania. Dział Edukacji Zachęty potrafił ten potencjał sztuki w swoich działaniach wykorzystać. Zachęta stała się przestrzenią dobrej praktyki edukacyjnej.

SŁOWA KLUCZOWE

Zachęta-Narodowa Galeria Sztuki, edukacja, sztuka współczesna, pedagogika krytyczna

years of operation of the CBWA Zachęta did extremely important educational work. It covered the whole Poland with its initiatives. Guided by Bożena Kowalska, the Educational Department led to the development of standards for educational work. The socio-cultural changes following the political transformation in 1989 led to an evolution of the idea of popularizing art. The scope and nature of the created programs changed. There was a transition from large-scale nationwide programs to educational projects focused on work in the gallery and local environment. The wide range of popularizing activities was replaced by the idea of reaching into the depths, touching the essence of what education is. There has been a gradual transformation from the use of contemporary art in popularizing activities, carrying a prefabricated cultural message, to the implementation of contemporary artworks into educational situations in which this message is negotiated. The educational context of contemporary art is based on its ability to develop critical competence, through which we have the chance to transcend our own contextual limitations. Having this competence allows us to become aware of our social and cultural background. Zachęta's Education Department has been able to explore this potential of art in its practices. Zachęta has become a space of good educational practice.

KEYWORDS

Zachęta-National Gallery of Arts, Education, Contemporary Art, Critical Pedagogy

BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne

Archiwum Zakładowe Zachęty w Warszawie

Bożena Kowalska, *Z dziejów pracy oświatowej CBWA, Dział Dokumentacji Zachęty*, mpis, b.d.

Źródła drukowane

Ustawa Towarzystwa Zachęty Sztuk Pięknych w Królestwie Polskim, Warszawa 1860 (kolejne wyd.: 1861, 1872, 1874, 1889, 1900, 1912).

Zarządzenie z dnia 17 grudnia 1949 r. w sprawie przejścia przez Państwo Centralnego Biura i nadania mu nazwy „Centralne Biuro Wystaw Artystycznych”, Dz. Urz. MKiS z dn. 31 I 1950, nr 1, poz. 5.

Zarządzenie nr 20 Ministra Kultury i Sztuki z dnia 30 maja 1994 r. w sprawie zmiany nazwy CBWA na: Zachęta – Państwowa Galeria Sztuki oraz nadania jej statutu, Dz. Urz. MKiS z dn. 30 V 1994, nr 4/49, poz. 17.

Zarządzenie nr 27 Ministra Kultury z dnia 25 września 2003 r. w sprawie zmiany nazwy Zachęty – Państwowej Galerii Sztuki na: Zachęta – Narodowa Galeria Sztuki oraz nadania jej statutu, Dz. Urz. MK z dn. 30 IX 2003, nr 7, poz. 4.

Opracowania

Adach Adam, *Gryzmoły dla ślimaka*, Warszawa 2008.

Bogdańska-Krzyżanek Małgorzata, Dubowska-Grynberg Zofia, Świerżewska-Franczak Maria, *Bardzo nam się podoba. Współczesna. Sztuka. Pytania*, Warszawa 2015.

Depta Henryk, *Sztuka pytania – pytania sztuki*, „Kwartalnik Pedagogiczny”, 2015, nr 2 (236), s. 163–172.

Dubowska-Grynberg Zofia, *Zachęta do sztuki. Sztuka współczesna dla dzieci*, Warszawa 2008.

Dzieje sztuki polskiej, red. Bożena Kowalska, Warszawa 1984.

Dzieje sztuki powszechnej, red. Bożena Kowalska, Warszawa 1986.

Gadamer Hans-Georg, *Prawda i metoda. Zarys hermeneutyki filozoficznej*, Kraków 1993.

Hansen Oskar, *Forma rzeźbiarska. Zagadnienia wybrane*, Warszawa [1972].

Kowalska Bożena, *Reakcja przeciw impresjonizmowi*, Warszawa [1972].

Kwiatkowska-Tybulewicz Barbara, *Wychowawcze aspekty sztuki współczesnej. Z perspektywy pedagogiki krytycznej*, Warszawa 2016.

Mansfeld Joanna, *Centralne Biuro Wystaw Artystycznych*, w: *Zachęta 1860–2000*, red. Gabriela Świtek, Warszawa 2003, s. 179–186.

Mencwel Magda, *Edukacyjna rola sztuki współczesnej na przykładzie Zachęty – Narodowej Galerii Sztuki*, praca magisterska napisana pod kierunkiem prof. ucz. dr hab. Katarzyny Chruździmskiej-Uhery w IHS UKSW w Warszawie, mpis, Warszawa 2023.

Moszkowicz Mirosława, *Edukacja artystyczna w epoce estetyzacji i anestetyzacji*, w: *Dylematy edukacji artystycznej*, t. 1, red. Wiesława Limont, Kamilla Nielek-Zawadzka, Kraków 2005, s. 21–38.

Pankowska Krystyna, *Kultura – sztuka – edukacja w świecie zmian. Refleksje antropologiczno-pedagogiczne*, Warszawa 2013.

Porębski Mieczysław, *Surrealizm*, Warszawa [1972].

Porębski Mieczysław, *Kubizm, futuryzm*, Warszawa [1973].

Rosanow Zofia, *Sztuka gotyku*, Warszawa [1972, 1975].

Rottermund Andrzej, *Romantyzm i klasycyzm*, Warszawa [1972].

- Skutnik Jolanta, *Muzeum sztuki współczesnej jako przestrzeń edukacji*, Katowice 2008.
- Sontag Susan, *Przeciw interpretacji*, „Literatura na Świecie”, 1979, nr 9, s. 292–305.
- Stopczyk Bożena, *Renesans w krajach na północ od Alp*, Warszawa [1972].
- Sztuka współczesna dla wszystkich dzieci*, red. Zofia Dubowska-Grynberg, Warszawa 2014.
- Turowski Andrzej, *W kręgu Strzemińskiego: „Blok” – „Praesens” – „Ar”*, Warszawa [1970, 1973].
- Wystawy w kraju zorganizowane przez CBWA w Warszawie i BWA w miastach wojewódzkich*, „Rocznik CBWA 1963–1964”, s. 8–464; „Rocznik CBWA 1965–1967”, s. 9–709.

Źródła internetowe

- <https://icom-poland.mini.icom.museum/nowa-definicja-muzeum/> [dostęp 10 XI 2023].
- <https://soundcloud.com/zacheta/podcast-mecenaski-wizjonerki-dzialaczki-bozena-kowalska> [dostęp 3 V 2023].
- <https://soundcloud.com/zacheta/podcast-mecenaski-wizjonerki-dzialaczki-gizela-szancerowa> [dostęp 3 V 2023].
- <https://soundcloud.com/zacheta/ludwika-gorecka> [dostęp 3 V 2023].

Tekst zgłoszono: 3 XII 2023, zrecenzowano: 6 I 2024, zaakceptowano do druku: 19 II 2024.
